

Jak kształćmy przyszłych obywateli?

Raport Eurydice *Edukacja obywatelska w Europie*

Magdalena Górowska-Fells

Zaangażowanie obywateli w życie polityczne i społeczne stanowi obecnie priorytet zarówno na poziomie europejskim, jak i w poszczególnych krajach. Według definicji Parlamentu Europejskiego, kompetencje obywatelskie są jednym z kluczowych elementów składających się na tzw. kompetencje ogólne.

Edukacja jest nadal postrzegana jako najważniejsze narzędzie promowania aktywnej postawy obywatelskiej. Raport Eurydice *Citizenship Education in Europe (Edukacja obywatelska w Europie)*, opublikowany w 2012 r., został opracowany, by uchwycić trendy w kształtowaniu polityki i działań na rzecz kształcenia aktywnych obywateli w Europie.

Raport definiuje edukację obywatelską w następujący sposób:

Edukacja obywatelska (...) w przestrzeni szkolnej rozumiana jest jako przygotowanie uczniów do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i wyposażenie ich w niezbędną wiedzę, umiejętności i postawy umożliwiające wnoszenie znaczącego wkładu w rozwój i dobrobyt społeczeństwa. Definicja obejmuje nie tylko proces dydaktyczny zachodzący w klasie, ale także praktyczne doświadczenia z codziennego życia szkoły i lokalnej społeczności.

Raport Eurydice obejmuje pięć głównych zagadnień. Są to:

- cele i organizacja wychowania obywatelskiego;
- zaangażowanie uczniów i rodziców w sprawy szkoły;
- kultura szkolna i aktywność społeczna uczniów;
- ocena i ewaluacja edukacji obywatelskiej;
- wsparcie dla nauczycieli i dyrektorów szkół.

W opracowaniu zaprezentowano dane za rok 2010/11 zebrane w 31 krajach sieci Eurydice (kraje członkowskie Unii Europejskiej, Islandia, Norwegia, Chorwacja i Turcja). Tam, gdzie jest to możliwe, prezentowane są zmiany w nauczaniu zagadnień edukacji obywatelskiej od roku 2005. Planowane w najbliższych latach reformy są również uwzględnione w publikacji.

Niniejszy artykuł ma za zadanie przedstawienie dwóch wybranych zagadnień poruszonych w raporcie. Są to modele nauczania edukacji obywatelskiej występujące w szkołach europejskich oraz sposób angażowania uczniów i/lub ich przedstawicieli w życie szkoły. W celu zapoznania się z innymi, równie ciekawymi zagadnieniami poruszonymi w opracowaniu *Edukacja obywatelska w Europie*, czytelnik może sięgnąć do pełnej wersji raportu dostępnej na stronie internetowej Krajowego Biura Eurydice.

Cele edukacji obywatelskiej

Na początek – krótko o celach edukacji obywatelskiej. Raport wymienia cztery główne kategorie celów występujące w europejskich podstawach programowych. Są to:

- zdobywanie wiedzy i umiejętności obywatelskich (*Political literacy*);
- rozwijanie krytycznego myślenia i umiejętności analitycznych;
- kształtowanie postaw i wartości;

- wspieranie aktywnego udziału w życiu szkoły i społeczności lokalnej. Najbardziej popularne w edukacji obywatelskiej tematy to: wiedza i rozumienie funkcjonowania systemu polityczno-społecznego danego kraju, prawa człowieka i wartości demokratyczne, równość i sprawiedliwość. Wymiar europejski i międzynarodowy edukacji obywatelskiej także zostały uwzględnione.

Edukacja obywatelska we wszystkich systemach edukacji i na wszystkich poziomach kształcenia

W ostatnich latach edukacja obywatelska zyskała na znaczeniu w krajowych podstawach programowych w całej Europie. Wszystkie kraje podkreślają wagę rozwijania kompetencji społecznych i obywatelskich w swoich dokumentach strategicznych i odnosi się to do wszystkich poziomów kształcenia. Jednak sposoby realizacji nauczania edukacji obywatelskiej różnią się w poszczególnych krajach. W raporcie wyróżniono trzy główne modele edukacji obywatelskiej:

- oddzielny przedmiot;
- zintegrowana w ramach przedmiotów lub obszarów edukacyjnych;
- element nauczania międzyprzedmiotowego.

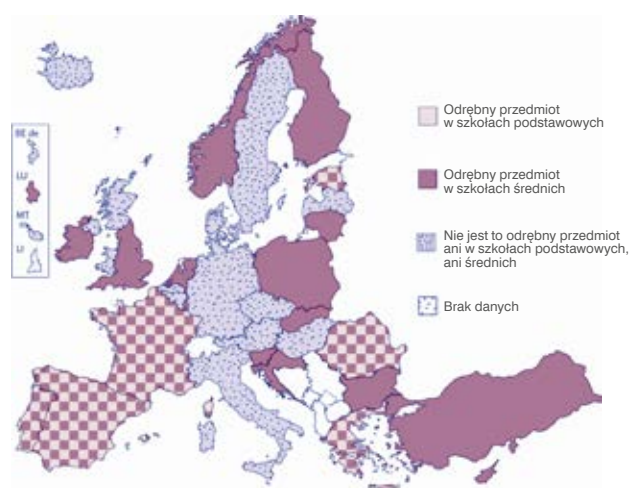
Edukacja obywatelska jako oddzielny przedmiot

W 20 systemach edukacji wychowanie obywatelskie ma status oddzielnego obowiązkowego przedmiotu, nauczanie którego rozpoczyna się czasami na poziomie szkoły podstawowej, ale najczęściej – na poziomie szkoły średniej. W roku 2005 rozwiązanie to stosowano w 17 systemach, a więc można założyć, że staje się ono coraz bardziej powszechne. Wymiar nauczania tego przedmiotu jest bardzo zróżnicowany w poszczególnych krajach – od jednego roku w Bułgarii do 12 lat we Francji.

Od czasu pojawienia się poprzedniego raportu Eurydice na temat edukacji obywatelskiej (2005) w trzech państwach (Hiszpania, Holandia i Finlandia) zdecydowano się na wprowadzenie samodzielnych przedmiotów. Natomiast w Norwegii odrębny przedmiot zawierający elementy edukacji obywatelskiej: *Praca uczniów w radzie*, wprowadzony w 2007 r., został usunięty z programu nauczania w roku szkolnym 2012/13, a jego treści włączono do innych przedmiotów, zwłaszcza społecznych, i nowego przedmiotu fakultatywnego w szkołach średnich I stopnia.

Raport Eurydice pokazuje, że edukacja obywatelska może być też odrębnym przedmiotem tam, gdzie szkoły mają autonomię w tworzeniu programów nauczania. Na przykład

w Republice Czeskiej szkoły średnie samodzielnie decydują, czy oferować edukację obywatelską jako odrębny przedmiot. Wynika to z autonomii w realizacji obszaru kształcenia, do którego włączone jest obywatelstwo – czyli przedmiotu *Człowiek i społeczeństwo*. Z kolei w Zjednoczonym Królestwie (Anglia) nieobowiązkowe programy edukacji obywatelskiej prowadzone przez szkoły podstawowe i średnie II stopnia (po zakończeniu obowiązkowego etapu kształcenia) mogą być realizowane jako odrębne przedmioty lub włączone do innych przedmiotów. W szkołach podstawowych i/lub średnich można też znaleźć odrębne przedmioty fakultatywne – dotyczy to Rumunii, Słowenii i Norwegii.

Źródło: Eurydice

Według raportu edukacja obywatelska jest odrębnym przedmiotem obowiązkowym zarówno w szkołach podstawowych, jak i w średnich w Estonii, Grecji, Hiszpanii, Francji, Portugalii i Rumunii. Najwcześniej (w wieku sześciu lat) rozpoczyna się kształcenie obywatelskie we Francji i Portugalii. W innych krajach przedmiot ten jest obowiązkowy w szkołach średnich I lub II stopnia, z wyjątkiem Cypru, Polski, Słowacji, Finlandii i Zjednoczonego Królestwa (Anglia), gdzie naucza się go w szkołach średnich I stopnia i przynajmniej przez rok w szkołach średnich II stopnia. W Polsce przedmiot *Wiedza o społeczeństwie* jest obowiązkowy dla uczniów szkół I i II stopnia, z tym, że w ramach nowej podstawy programowej uczniów, którzy po drugiej klasie liceum nie wybrali historii jako przedmiotu rozszerzonego, obowiązuje przedmiot *Historia i społeczeństwo*, czyli treści edukacji obywatelskiej są zintegrowane z treściami przedmiotu historia.

Jeśli edukacja obywatelska jest odrębnym przedmiotem, czas jej nauczania jest bardzo zróżnicowany w poszczególnych państwach. Okres obowiązkowej nauki tego przedmiotu jest szczególnie długi we Francji, gdzie edukację obywatelską prowadzi się przez 12 lat kształcenia w szkołach podstawowych oraz średnich (I i II stopnia).

Edukacja obywatelska zintegrowana w ramach przedmiotów lub obszarów edukacyjnych

Raport Eurydice podkreśla, że niezależnie od tego, czy edukacja obywatelska jest nauczana jako odrębny przedmiot, czy też nie, jest ona włączana do zakresu programowego innych przedmiotów w bardzo wielu krajach. Integracja ta przyjmuje formę np. nauczania w ramach bloków przedmiotowych, o których zakresie decyduje sama szkoła (jak np. w Republice Czeskiej). Przedmioty, w ramach których integruje się nauczanie edukacji obywatelskiej z innymi treściami, to najczęściej nauki społeczne, historia, geografia, języki obce i etyka/religia.

W pierwszych latach kształcenia zagadnienia edukacji obywatelskiej mogą być włączane do przedmiotu lub obszaru kształcenia związanego ze znajomością podstawowych koncepcji potrzebnych do zrozumienia świata i społeczeństwa – na przykład *Orientacja w świecie i orientacja osobista* w Holandii.

Jeśli chodzi o treści kształcenia obywatelskiego, rozróżnienie na odrębny przedmiot i przedmiot zintegrowany nie musi zakładać zasadniczych różnic między poszczególnymi krajami. W większości przedmioty zintegrowane lub obszary kształcenia obejmują cele lub treści nauczania związane z edukacją obywatelską. W kilku przypadkach szersze dziedziny przedmiotowe obejmują odrębną część przeznaczoną na edukację obywatelską. Na przykład na Łotwie do przedmiotów społecznych włączono cztery odrębne przedmioty (etyka, edukacja zdrowotna, wprowadzenie do ekonomii i wiedza o społeczeństwie), których naucza się przez całe kształcenie obowiązkowe. Edukacja obywatelska może też być częścią przedmiotu łączonego, jak w np. w Austrii. W kraju tym przedmiot *Historia, zagadnienia społeczne i edukacja obywatelska* jest w programie szkół średnich I i II stopnia, a na elementy edukacji obywatelskiej szczególny nacisk kładzie się w ostatniej klasie szkoły średniej I stopnia. Natomiast w Polsce zagadnienia edukacji obywatelskiej są zintegrowane z elementami historii w ramach przedmiotu *Historia i społeczeństwo* obowiązującego w klasach IV-VI szkoły podstawowej, a następnie – dla niektórych uczniów – w szkole średniej II stopnia.

Edukacja obywatelska jako element nauczania międzyprzedmiotowego

Edukacja obywatelska w programie kształcenia może mieć status międzyprzedmiotowy. Wszyscy nauczyciele muszą się przyczynić do wypełniania celów założonych w krajowych programach kształcenia. Raport podkreśla, że wszystkie państwa nadają edukacji obywatelskiej status międzyprzedmiotowy, ponieważ we wszystkich krajach jej cele są włączane do wstępów do krajowych programów nauczania.

Najczęściej w krajowych programach kształcenia dla wszystkich poziomów szkolnych zaleca się tworzenie wartości, kształtowanie postaw i zachowań. Najbardziej podejmowane jest zagadnienie aktywnego udziału i zaangażowania uczniów w życie szkoły i lokalnej wspólnoty. We wszystkich krajach status międzyprzedmiotowy edukacji obywatelskiej funkcjonuje równoległe do obu wyżej wymienionych modeli. W ramach nauczania międzyprzedmiotowego nauczyciele są zobowiązani do zaangażowania się w realizację edukacji obywatelskiej i jej celów zdefiniowanych w krajowej podstawie programowej. Również w Polsce obowiązująca obecnie podstawa programowa (z roku 2008) zakłada, że rozwijanie postaw istotnych dla edukacji obywatelskiej to ogólne zadanie całej szkoły.

Aktywność obywatelska w praktyce podstawą edukacji obywatelskiej

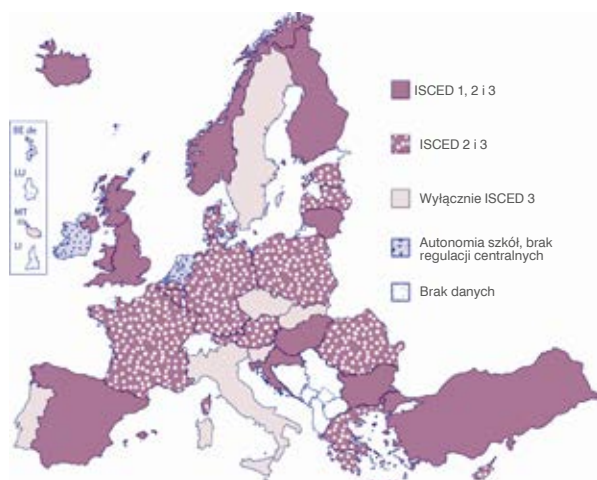
Wyposażenie uczniów w wiedzę z zakresu edukacji obywatelskiej stanowi ważną podstawę, ale charakter przedmiotu wymaga sformułowania celów możliwych do osiągnięcia raczej poprzez działania praktyczne, niż poprzez stosowanie tradycyjnych metod dydaktycznych. W związku z tym wszystkie kraje wprowadziły pewne regulacje promujące zaangażowanie uczniów w proces kierowania szkołą, pozwalające im na wypowiedzanie się w sprawach społeczności szkolnej.

Oficjalne zalecenia w sprawie udziału uczniów w procesie zarządzania szkołą są tym częściej formułowane, im starsi są uczniowie. Najwięcej mechanizmów aktywizowania uczniów funkcjonuje w szkołach średnich II stopnia.

Z raportu Eurydice wynika, że nawet w państwach, w których system edukacji jest bardzo zdecentralizowany – jak Republika Czeska, Węgry, Holandia, Finlandia i Szwecja – wydano ogólnokrajowe zalecenia w tym zakresie, co stanowi wyraźną zachętę do podjęcia przez władze krajowe wysiłku na rzecz aktywizowania uczniów. Oficjalne wytyczne i zalecenia

koncentrują się na trzech ogólnych sposobach organizowania udziału uczniów w zarządzaniu szkołą:

- wybory przedstawicieli klas i tworzenie rad klasowych;
 - wybory rady uczniów;
 - przedstawicielstwo uczniów w organach zarządzających szkołą.
- Swoich przedstawicieli wybiera większość uczniów klasy, powierzając im ogólną odpowiedzialność za reprezentowanie ich interesów poprzez udział w radzie klasowej, składającej się również z nauczycieli i (w niektórych przypadkach) rodziców, lub za nieformalne kontakty z radą szkoły i/lub dyrekcją. Rady uczniów to organy przedstawicielskie, których członków wybierają wszyscy uczniowie szkoły, a rady szkolne to organy zarządzające szkołą. Zazwyczaj przewodniczy im dyrektor placówki, a składają się z przedstawicieli wszystkich grup tworzących wspólnotę szkolną: nauczycieli, kadry pedagogicznej, rodziców i uczniów. W niektórych krajach – na przykład w Zjednoczonym Królestwie (Anglia, Walia i Irlandia Północna) – radzie szkoły mogą przewodniczyć osoby spoza szkół, mogą też do nich należeć przedstawiciele społeczności lokalnej czy innych instytucji związanych z edukacją.

Źródło: Eurydice

Uprawnienia rad uczniowskich to w dużej mierze udział w tworzeniu planów zajęć szkolnych oraz ustalanie zasad codziennego funkcjonowania szkoły. Uczniowie pełnią przede wszystkim funkcję konsultacyjną, a nie decyzyjną. Rady uczniowskie są często zaangażowane w takie sprawy, jak zakup materiałów edukacyjnych (podręczniki i oprogramowanie) czy planowanie budżetu, jednak ich zadania w tej dziedzinie są różne w poszczególnych szkołach. Raport Eurydice podkreśla,

że rady uczniowskie nie mają prawa decyzji w żadnej z dziedzin, którymi się zajmują. Ich rola ma charakter doradczy, chodzi bowiem o to, by głos uczniów był brany pod uwagę, ale bez prawa do podejmowania decyzji.

Uczniowie-przedstawiciele w szkolnych organach zarządzających uczestniczą w opracowywaniu planów zajęć szkolnych, tworzeniu zasad życia szkolnego, w organizacji zajęć pozalekcyjnych i nadzorowaniu kwestii budżetowych. W większości państw uczniowie odgrywają w tych dziedzinach przede wszystkim rolę doradczą.

Należy odnotować, że liczba systemów edukacji przyznających kompetencje decyzyjne uczniom będącym członkami organów zarządzających szkołami jest większa, niż w przypadku przedstawicieli klas lub rad uczniowskich. Można więc stwierdzić, iż panuje tendencja do przyznawania większych uprawnień uczniom w organach zarządzających szkołami, zwłaszcza w szkołach średnich II stopnia.

Podsumowując, trzeba podkreślić, że edukacja obywatelska zajmuje ważne miejsce w rzeczywistości szkół europejskich, zarówno merytorycznie, w programach nauczania, jak i w formie praktycznego zaangażowania uczniów i ich przedstawicieli w organizację życia placówki. Należy postawić jednak kilka pytań odnoszących się do realizacji zapisów strategii, zaleceń i rekomendacji w szeroko rozumianej dziedzinie edukacji obywatelskiej.

W związku z tym proponuję rozważenie następujących zagadnień:

- Czy edukacja obywatelska (lub jej elementy) są rzeczywiście ciekawie nauczane i czy dają uczniom wiedzę potrzebną do funkcjonowania w społeczeństwie obywatelskim?
- Czy życie szkolne faktycznie kształtuje takie postawy jak tolerancja, szacunek i zrozumienie dla odmienności czy też umiejętność wysłuchania racji drugiej strony?
- Czy działalność samorządów uczniowskich rzeczywiście daje uczniom poczucie, że są dobrze reprezentowani i mają wpływ na codzienne życie szkoły?
- Czy uczniowie otrzymują w szkole adekwatne wsparcie i zachętę do uczestniczenia w życiu społecznym lub zaangażowania w działalność wolontariacką? ✘

Magdalena Górowska-Fells

Absolwentka Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Od stycznia 2013 r. koordynator Krajowego Biura Eurydice w FRSE.